Sári László

Dilettánsok történelme

Az önkép

„Hogyan jöhet létre valami öntudatlanul, ami sohasem állt szándékunkban?"
(F. W. J. Schelling)

„A fizikai ész semmi világosat nem tud mondani az emberről."
(J. Ortega y Gasset)

Schelling kérdésére csaknem másfél évszázad múltán válaszol Ortega. De nem kielégítően. Pedig a történelem időtlen idők óta felteszi a kérdést, lehetne már jó válaszunk rá. De nem lesz soha. „Az első racionalista nemzedékek azt hitték, hogy megvilágíthatják az emberi sorsot fizikai tudományukkal. Már Descartes is írt erről Értekezés az emberről címmel. De ma már tudjuk, hogy a természettudományok […] mindig meg fognak torpanni az emberi élet különös valósága előtt." *Ortega valószínűleg azt is tudta, hogy nemcsak a természettudományok torpannak meg az emberi élet (vagy természet) különös valósága előtt, hanem az ember összes tudománya. De tudta azt is, hogy a kérdéseket akkor is föl kell tenni, ha megválaszolhatatlanok. Nem tenni föl a kérdéseket: bárgyúság.*

Ami az embert minduntalan kérdezni és válaszolni kényszeríti, az mindenekelőtt *kiválasztottsága* tudata, azaz bibliai örökség. A teremtett világban elfoglalt, kitüntetett helye, és belőle származó önbizalma magyarázza viszonyulását egész környezetéhez. Sajátságos helyzetéből következik szabadságvágya, *szellemének* princípiuma, azaz minden *természeti*vel szemben álló lényege. Ebből származik világlátása, társadalmisága, valamint önmagához és társaihoz, de az egész emberen kívüli világhoz való *erkölcsi* viszonyulása is. És nem utolsósorban kiválasztottságából következnek önmaga és a világ megismerésének módszerei és eszközei.

Miután felismerte, hogy a tudás hatalma nélkül nem képes pozícióját érvényesíteni, a világ egészének megismerését tűzte ki elsőrendű feladatául. Ettől számítva kiválasztottságába a mindentudás

fogalma is beletartozott, szüksége volt rá a természeti világ birtokbavételéhez. A természet egészével való szembenállása teljességgel magányos élethelyzetet teremtett számára. Nem csoda hát, ha „a természet anyai öléből történő elbocsátásával" úgy érezte, hogy végérvényesen megszűnt „a szülői gondoskodás ártatlan és biztonságos állapota", akárha a Teremtő egy bizonytalan „tág világba taszította" volna – ahogy Kant szavai festik magányosságának képét. Megerősödése és biztonsága érdekében már kezdetben igen komoly erőfeszítéseket tett, a kiválasztott nemet mindmáig ez a törekvés jellemzi. Az ember meggyőződéssel vallja, hogy számára a rajta kívül létező világban elérhető legnagyobb térfoglalás jelenti a legnagyobb elérhető biztonságot. A kiválasztottság helyzete tehát valójában *világuralmi* pozíció megszerzésére kényszerítette az édenkertből kiűzött és a természettől elszakított, elárvult embert. Kozmokrátori szerepéért pedig örökös versengésre, sőt harcra ítéltetett – még Teremtőjével is.
Ebben a szerepben azonban nagyon is jól érezte magát, elég gyorsan megkedvelte az önmagáról kialakított világhódító képet. Ahogy a nyugati hős életelveiből és messze ható munkálkodásából (történelméből) látjuk, képességeinek megfelelő feladatnak tartotta vélt hivatása gyakorlását, és habozás nélkül munkához látott. Úgy ítélte meg, hogy jól áll neki az isteni szerep. Ehhez mérten fogalmazta meg önazonosságát, ehhez a feladathoz illő képet alkotott magáról.

A portré hitelességét illetően a későbbiekben sem érzett semmilyen kétséget. Ehhez az is kellett, hogy ne ismerje fel tudása és hatalma korlátait. És valóban: máig nem érti, mit jelent, hogy ezen a világon nincs versenytársa, hogy földi tájakon ő az egyetlen „eszes és szabad lény". Cselekvésének terei ezért látszanak korlátlannak, ezért érezhette lehetőségeit végtelennek már az antikvitás hőse is, ezért hitt hatalma „isteneket zaklató" kiterjeszthetőségében. Önértékelésén, önképén azért sem változtathat, mert kiterjedt tevékenységének bármiféle korlátozása a világuralkodói szerep feladását jelentené.

Önmagába vetett hitében egy pillanatra sem inoghat meg, mert nincs többé, aki kisegítse, nincs többé gondviselés. Már régen meghaladta, legyőzte és félreállította istenét. De nincs is rá szüksége. Saját üdvrendje szerint önerőből, egymaga építi Isten Országát, segítség nélkül kell üdvözülnie. *„Az Isten Országának megvalósítására irányuló forradalmi vágy minden progresszív képzet kiindulópontja, és a modern történelem kezdete."* Lám, Friedrich Schlegel is ebben a törekvésben látta az emberi fejlődés motorját, és milyen sokan még, a legkiválóbb elmék közül is! Az önfejlődő emberi nem saját, világméretű édenkertjét készíti

az amúgy is szűkös és elveszett bibliai helyett. A terv minden részletében hibátlan, a munka jól halad – szinte már csak a koronát kell föltenni a műre. Karnyújtásnyira az örök élet.

Így látja magát, múltját és jövőjét a Nyugat eszes és szabad hőse – most már hosszú évszázadok óta. Ezeken a lapokon is találkoztunk már vízióival. *„Minden rólunk szóló tudás elérhetetlen, minden másról szóló tudás haszontalanság"* – vallották a *homo creator* eszméivel szemben a természet egykori sámánhitű gyermekei, ilyen szerényen képzelték el az emberi szellem lehetőségeit a Távol-Kelet régi lakói. Őspogány, „kultúra előtti", metafizikai bizonyosságként létezett ez a szemlélet Európában is, ám a későbbi istenember nem akart hallani egykori kétségeiről és félelmeiről. Kétségeknek, félelmeknek még a gyanúja is teljes önfeladást jelentene a szemében, lemondást az isteni szerepről.

*

„A haladás eszméje a humanizmus nagy gondolata volt, illúziója az egész 19. századot áthatotta" – helyezi el eszmetörténetileg, és vázolja fel egyetlen mondatban a két európai kulcsfogalom és eszme politikai karrierjét a „szabadság – már korábban is idézett – fanatikusa", Nyikolaj Bergyajev. A *haladás* és a *humanizmus* ugyanazt a történelmi utat járta be a nyugati világban: először fényes és ígéretes költői gondolatként teljes joggal szerzett magának népszerűséget, majd mint politikai irányelv, ideológia mind a mai napig végzetes kényszerpályán halad a relativizálódás, azaz a súlytalanság irányába. (Az ismeretelméleti relativizmus szofista gyakorlatát egyébként már Platón, majd Arisztotelész is határozottan bírálta. Platón éppen a *humánum,* a *humanitás*fogalmát hozta föl példaként arra, hogyan válhat bármilyen érték a relativizálódás áldozatává. Azért támadta a szofista Prótagorasz jól ismert kijelentését – miszerint *„minden dolog mértéke az ember"* –, mert ez a gondolkodásmód éppen magát az embert károsítja, az emberit, a humánumot emészti fel, azáltal, hogy túlzottan kiterjeszti. Ennek következtében a tudás és az erény – mint a humánum legfőbb értékei – minden téren meggyengülnek – állította Platón.)

De haladásról és humanizmusról még Platón megállapításánál is többet mond Bergyajev kijelentése. Eddig éppen a legfontosabbat, a benne megfogalmazott minősítést nem említettük. Mert Bergyajev mondata meg is ítéli mindkét fogalom tartalmát: a haladáseszmét határozottan *illúziónak* tartja, az illúziókeltés felelőseként, azaz vétkesként pedig a humanizmust nevezi meg. Azután még tovább megy: a rövid, magabiztos mondat végén a filozófus rámutat a 19. század

felelősségére, mely magáévá tette, népszerűsítette és politikai ideológiává emelte „a humanizmus nagy gondolatát", a haladáseszmét.

Amellett, hogy Bergyajev tisztán látta, *„a humanizmus tartalmaz pozitív elvet"* is, hiszen *„az embernek végig kellett mennie a humanista öntételezés és önbizalom stádiumain"*, mert *„szüksége volt arra, hogy erejét szabadon kipróbálhassa"*, az irányzatot hosszasan és indulatosan vádolja téveszmék terjesztéséért. *„A humanista premisszák olyan belső ellentmondást és bűnt hordoznak, amelyeknek előbb vagy utóbb napvilágra kell kerülniük."* S bár optimista elgondolásaival a legtöbb társadalmi kérdést egycsapásra szeretné megoldani *(„hitünket és akaratunkat az emberiség problémáinak megoldására kell fordítanunk")*, és ennek érdekében varázsszerként sorolja elénk istenhittől és tudós filozófusi meggyőződéstől is fűtött elképzeléseit (kortársai nem véletlenül nevezték „orosz Hegel"-nek), igen jelentős, megszívlelendő felismeréseket is megfogalmaz.

„Nietzsche beszél a tiszta heroizmusról, amely semmilyen célhoz nem juttat el, nincs folytatása sem ebben az életben, sem a másik életben. A tiszta heroizmus a heroikus aktus pillanatának extázisa, kilépés az időből […] Ez a heroizmus ellentétes a gondolkodás felmagasztalásával, amely az újkor évszázadait jellemezte […] Az ilyen heroizmus inkább talál magának helyet a – természet elemi erőinek legyőzésére irányuló – modern technikai találmányokban."

Az eszkatologikus és misztikus Bergyajev nemegyszer akkor is közel jár az igazsághoz, amikor teljesen szabadjára engedi a fantáziáját. *„A történelem nem más, s ebben áll vallási tartalma, mint egy másik világhoz vezető út. De magában a történelemben nem képzelhető el egy abszolút tökéletes állapot, a történelem problémája csak rajta kívül oldható meg."* Semmi kétség: „a történelem problémája – valóban – csak rajta kívül oldható meg". De nem kívülről rákényszerített, ésszerűtlen irányelvek végrehajtásával, ahogy a politika aktualitásai általában diktálják, hanem a múlt érdemeit becsülő, az emberi világ létrehozott eredményeit fenntartó értelem irányításával. A történelem nem felejti el, ha figyelmen kívül hagyják elvárásait. A történelmi helyzet „nem tartozik azok közé az istenek közé, akik nem torolják meg a sértést" – hangzik az angol filozófus-történész, Robin G. Collingwood figyelmeztetése.

Bergyajev igazságaiból és féligazságaiból nagyjából kirajzolódik az a humanizmus teremtette – a Mindenhatóról mintázott – embereszmény, aminek testet öltésére már az „első humanista", Francesco Petrarca alakjában ráismerünk. Petrarca és unokaöccse, Gherardo 1336-ban felmászott az Avignon melletti Szeles-hegy csúcsára, hogy az emberi szellem diadalát demonstrálja a nem emberi világ felett. Ott pedig, hogy

a humanitás szellemének segítségével felülkerekedjenek a természet ellenséges, fenyegető és sötét erőin, elővették Szent Ágoston Vallomásait, és fennhangon felolvastak belőle. A performansz végeztével visszatértek híveik közé, akiknek büszkén jelentették, hogy a költészet nevében „sikeresen birtokba vették a hegyet". A szereplők viselkedéséből (indulatából, naiv anarchizmusából és kihívó önérzetességéből) ráismerünk a korai humanista mozgalom szellemére, ráismerünk vágyára, hogy „erejét szabadon kipróbálhassa", ráismerünk a feltűnés és az akarás „tiszta heroizmusára", és a későbbi humanisták már eltúlzott önbizalmára, politikai ambícióira is.

Petrarca fölért a Szeles-hegy tetejére, majd visszaereszkedett onnan az emberi világba, rátermett demonstrátorrá lett. Kortársai följegyezték róla, hogy ezután is ügyesen szervezte közszerepléseit, például capitoliumi költővé koronázását és európai – a humanizmus eszméit népszerűsítő – utazásait. A fiatalember ugyanakkor már e korai éveiben is sokat olvasott, felkészült gondolkodó volt, akit később jeles latin nyelvű történeti, morálfilozófiai és politikai értekezések szerzőjeként is ismertté lett. Mintha személyesen neki találták volna ki a humanizmust, teljességgel ráillettek nyugtalan, mindentudásra vágyó és polemizáló alkatára. Mégsem egy izgága, feltűnésre vágyó költő-performer deklamálta a hegycsúcson Ágoston Vallomásait, hanem egy élénk szellemű, ifjú tudós. Ez a tény a humanista mozgalom kezdeti jelentőségére és irányára is pontosan rávilágít, mindenekelőtt a szellem eltökélt függetlenedési törekvésére a *természettől* és a *természetitől*, amelyhez az ember szoros kötődését (mely biológiai származására emlékeztette) a humanisták lealacsonyítónak tartották.

A humanizmus célja tehát elsődlegesen és eleinte valóban a természet „nyers, barbár erőivel" való szembefordulás volt, a teljes elszakadás szándékával – ahogy Petrarca a hegytetőn kinyilvánította. (Többek szerint a humanizmusnak ez a törekvése jellemzi még Schiller humanizmusát is, amelyet ma is többen természetgyűlölőnek tartanak.) Kimondhatjuk, hogy ehhez a célkitűzéshez a humanistáknak nem kevés bátorságra, sőt önhittségre volt szükségük, amit viszont a mozgalom első korszakában még semmi sem indokolt, és semmi sem ösztönzött, sürgetett. (Hacsak nem az antikvitás emberfeletti hőseinek dicsőséges emléke.) Nem sokkal később azonban a humanista műveltségnek és nevelésnek egyre több híve lett, sőt kultusza támadt, és ezzel egy időben a mozgalom szellemileg is megerősödött. Valójában ekkor jött létre és bontakozott ki ma is létező formájában a filológia tudománya, ekkor elevenedett meg a fordításirodalom, megszületett és fontossá vált a

nyelvművelés, fellendült az oktatás, jelentősen bővültek a levéltárak, és gombamód jöttek létre az egyházak és a világi méltóságok könyvtárai.

Humanista körökben ezzel együtt a *világiasodás* folyamata is elkezdődött, érzékelhetővé vált az eltávolodás a hagyományosan elfogadott és képviselt keresztény szellemtől és az egyháztól. Eretnekségnek minősített elképzelések jelentek meg (mint például a Szentháromság-tagadó irányzatok); feltűnt a mágia és a misztika iránti érdeklődés; a tudományokban és a hétköznapi életben pedig előtérbe került a realitás, a színtiszta tényvilág. Vele együtt azután egyre több politikai eszme és gyakorlati törekvés. Így vált a humanizmus mint egykori „legfelsőbb és legtisztább érték" átlagos köznapi „hasznosságok" és irányelvek gyűjteményévé. A Mindenhatóról mintázott *önkép* pedig már a humanizmus idején virágkorát élte, és már ekkor megelőlegezte a felvilágosodás és a francia forradalom embereszményét.

A humanizmussal kezdődő történelmi folyamatból láthatjuk legjobban, hogy mi mindent ölelt föl és foglalt magába akkoriban az európai ember első szélesebb körben is hódító mozgalma, továbbá, hogy miből is nőtt ki, és milyen szellemi környezetben formálódott az a humanista hőstípus, akinek a 19. század első évtizedei óta kivétel nélkül minden egyes („haladó szellemű") nyugati polgár szívesen képzeli és vallja magát. A polgári életvezetés gyakorlatáról azt is tudjuk jól, hogy szakadatlan és sietős törekvés jellemzi valahová, de hát az emberi természetről általában is igaz ez az állítás, már sokkal régebbről. Fichte véleménye szerint az ember kezdettől fogva nem más, mint *„reine Agilität"*, azaz fékezhetetlen, megállíthatatlan törekvő.

Igen jelentős kulturális célkitűzései megvalósításához a humanista mozgalom létrehozott tehát (az amúgy is döntően hiperaktív hajlamú *homo creator*ból) egy új embertípust, a humanistának nevezett kultúra lelkesült képviselőjét és közvetítőjét. A mozgalom harcosai kezdetben nyilván nem is tartották magukat többnek, mint a korabeli szellemi élet *modern* (haladó) szereplőinek, s valójában azok is voltak. A mozgalomban számosan tevékenykedtek, s aktivista lelkesültségük és szorgalmuk – különösen az oktatás és a nevelés területén – valóságos forradalmat robbantott ki az egész európai kontinensen. Az ő munkájuk eredményeképpen alakult ki a legutóbbi időkig jól működő és a legtöbb helyen még ma is létező városi iskolatípus, benne a tekintélyes *gimnázium* akkoriban kizárólag antik-humán tananyagával és oktatási struktúrájával.

A humanizmus természetesen megfogalmazta az új embereszmény nevelésének és oktatásának elméletét is. Akik e munka legjavát adták, olyan humanista nagyságok voltak, mint *Rotterdami Erasmus, Juan Luis Vives* vagy Montaigne. Ám még ezek az eredmények sem indokolták, hogy a humanizmus képviselői és követői (némely ideológusa, aktivistái, propagandistái) fölényesen és elbizakodottan a humanista eszmények kizárólagosságát hirdessék. Az eltökélt világátalakítókat rendszerint túlfűtöttségük és kezdeti népszerűségük vezeti a kizárólagosság gondolatához. A humanizmus esetében is ők voltak azok, akik a humanista eszmeiséget és gyakorlatot olyan túlzásokig vitték, hogy az ún. újhumanizmus korában már sokan cifra urizálásnak, előkelősködésnek tartották, és kigúnyolták. A humanizmus francia forradalom utáni, majd 19. századi helyzetét jól jellemzi, hogy prózai műveiben Goethe többször is indulatosan bírálja az irányzat nevelési gyakorlatát, egy alkalommal pedig a humanista műveltségeszményt és az eszme intézményeit egyaránt „bohóckodásnak" nevezi. Ez sajnos – a realitás virágzó szellemének korában elfoglalt helyét tekintve – eléggé érthető is. A realitás éjszakájában azután végképp elveszni látszó *cultura* helyébe lépő műveltség és ennek műantik külsőségei valóban színpadiasnak hatottak, és joggal voltak nevetségesek, még a mozgalom élcsapatához tartozó Goethe szemében is.

Akármilyennek látszik is a humanista *műveltségi ideál* későbbi korokból visszatekintve, kétségtelen, hogy születésének első évtizedeiben és különösen Itáliában nem véletlenül vált népszerűvé a társadalom legtöbb rétegében. A nemesi méltóságok köreiben a műveltség szinte azonnal elvárássá lett, majd a harmadik rend jobb módú közösségeiben is viharos gyorsasággal hódított. A kortársak egy „kulturális forradalom" győzelmének lehettek tanúi, amihez hasonlót azóta sem láttunk. A versengésre alapuló korabeli társadalmi élet élénkségét és hangulatát emelték a humanista műveltség külsőségei, másképpen szólva: divatba jött a kultúra. Okozott némi nem kívánatos társadalmi feszültséget is, de kétségtelen, hogy a nemesek és a tehetősebb polgárok ettől kezdve komolyabban vették a kultúrát, és példájuk jótékonyan hatott azokra a törekvőkre is, akik nem tartoztak ugyan közéjük, de oda akartak tartozni. Inspirálta azonban a példa a tehetségtelen feltörekvőket is, nekik az *utánzók* („bohóckodók") szerepe jutott.

Legfőképpen ezeknek a különféle utánzóknak a felelőssége, hogy mindjárt az újkor kezdetén a kultúra igen gyorsan műveltséggé degradálódott, majd pedig álműveltséggé, végül pedig hamissággá

(szórakoztatássá) züllött. Ezért érthető Goethe kifakadása a „bohóckodók" ellen, nyilván tisztán látta, hogy hová vezet a kultúra mint divatcikk a jövőben. És valóban, idővel a humanizmus minden valódi értékének nyoma veszett, a tudományosságnak is. A mozgalom tartalma nagyrészt kiüresedett, ám szereplőinek emberi habitusából máig nem hiányzik a gőg, a „humanista elbizakodottság".

Tegyük itt gyorsan hozzá, hogy ha a humanisták nem emelik a magasba *műtárgyként* a kultúrát (mint műveltséget), hanem embervoltunk természetes lényegének tekintik (mint ápolatot), bizonyára senkinek a szívében nem támad „humanista elbizakodottság". Vagyis sokkal szerencsésebb lett volna felismerni, hogy a kultúra nem több és nem más, mint *az ember nembeli státusza.* Ebben az esetben a humanizmus színpadán nem jut hamis, rosszul játszott főszerephez a műveltség, például a kultúrát önmagában (azaz műveltség nélkül is) képviselni képes moralitás helyett. (Előfordult már ez a történelemben, láttunk rá ázsiai példát mi is.) Ha így történt volna Európában, talán ma sem téveszti össze senki a „szellem ápolását" például könyvek, filmek (újabban tudományos munkák) tömegének illendő ismeretével: nem fenyegeti a kultúrát a bohóckodás. Így azonban a humanista mozgalom – szándéka ellenére – tévútra vezette követőit, és megalkotta az európai ember első, súlyosan elhibázott önképét.

A nyugati hős egyetlen korban sem élt önbecsülés híján, láttuk, hogy már az antikvitás hőse is nemegyszer tragikusan túlértékelte embervoltát. A középkor századai után még inkább megtanulta a mértéktelenségig fokozni önbecsülését, megtanulta kozmokrátornak tekinteni magát. A humanista mozgalom programjának és szereplőinek ez a már akkor baljóslatú önértékelése éppen a realitás térfoglalásának kezdeteivel esett egybe. Miközben a humanisták úgy gondolták, hogy a mozgalom műveltségeszménye és nevelési elvei fölemelik az embert, a szabadság igézetében elfelejtette föltenni az erkölcsi kérdéseket. „Civilizálódtunk, de nem moralizálódtunk" – valahogy így foglalta össze Kant az önfejlődő, tökéletesedő ember többévszázados munkálkodásának addigi hozadékát 1784-ben. Hogy egészen pontosan mit ért ezen az állításon, azt józan, okos helyzetjelentésében (egyben értékelésében) fejti ki, amely mai világunkról is készülhetett volna:

„A művészet és a tudomány kulturálttá *tett minket.* Civilizálódtunk, *szinte túlságosan is, mindenféle illemben és modorban. De ahhoz, hogy úgy vélhessük,* moralizálódtunk *is, még nagyon sok hiányzik. A moralitás eszméje ugyanis még a kultúrához tartozik, ennek az eszmének a becsülés keresésében és külső tisztességben való használata pedig csupán hasonlít az erkölcsösséghez, s*

így pusztán civilizálódást jelent […] A moralizálódáshoz az szükséges, hogy minden közösség hosszú, belső munkálkodásban képezze polgárait."

„Hosszú, belső munkálkodás" azonban a nyugati világ társadalmaiban azóta sem történt. A villámgyors európai társadalmi változások folyamatában (sodrásában) egy szikrányi esély sem volt rá. Pedig nem lenne érdektelen eltűnődni azon, hogy miféle ésszerű társadalmi célkitűzések érdekében lenne érdemes hosszas és türelmes „belső munkálkodásban képezni" polgárainkat. Mivel azonban a társadalomtudományok eredményei nem teljesen közvetlenül hasznosulnak, vagyis nem azonnal, ezért a nyugati világ általános életvezetési gyakorlata egyre inkább mellőzi ezeket a tudományokat, velük együtt pedig a társadalmi élet jellemzőiről való gondolkodást. Nincs rá szüksége, a társadalmi élet jellemzői közül ma sem a kultúra jelenléte a legégetőbb kérdés.

A politikai tervezés és cselekvés kizárólagos eszközeként a felvilágosodás kora a lázadást, a forradalmi mozgalmat hagyta az utókorra, ezek mozgatóiként pedig a politika mindenütt helyi fortélyokat, például nyugtalanságot keltő akciókat rögtönöz. Ehhez nem feltétlenül szükséges a gondolkodás. A látszatkeltés és hergelés fegyverei jól beváltak a monarchiák, a különféle köztársaságok (társadalmi berendezkedésüket tekintve a különböző demokráciák) hatalomgyakorlói ellen is, és bármilyen helyzetben, bármelyik pillanatban, bárhol bevethetők. A legutóbbi időkben ezért sem alakulhattak ki a „hosszú, belső munkálkodás" feltételei – eleinte Európában, majd máshol sem a nagyvilágban.

Ezek a körülmények nemcsak az erkölcsök finomodásának nem kedveznek, de az elmélyült szellemi munkának sem. Maradnak a gyors, reflexív válaszok a felvetődő új társadalmi kérdésekre, gondos, körültekintő gondolkodás és kifejlett erkölcsi reagálás helyett. És mivel ebben a környezetben maga az emberi természet igényei (elvárásai) sem ismerhetők meg, a társadalmi életet szervező intézmények (köztük a hatóságok) vakon fantáziálhatnak, majd meggondolatlan elképzeléseiket nyugodt szívvel rákényszerítik a világra. Hiszen nem születik ellenükben semmilyen megfontolt vélemény, semmilyen gondosan, meggyőzően kifejtett állásfoglalás. Ilyenféle rögtönzött, megvalósíthatatlan politikai elképzelések eredményezték, hogy az emberiség legvéresebb történelmét (mint műalkotást) eddig éppen az európai földrész lakói hozták létre, és az sem kétséges, hogy hőseik ezután is élenjárók lesznek az aktív történelmi munkálkodásban. Pedig hát ezen a tájon mintha már többszáz éve elkötelezett humanisták

lennénk. Közöttünk is a legelkötelezettebbek éppen a mi tevékeny történelemcsinálóink.

Ideje lenne már tudni valamit az emberről és különlegesen szép, bonyolult viszonyairól saját magával meg az egész teremtett világgal. Eredetileg ezt a célt szolgálta volna a tudomány, ha a realitás, a nyers tényvilág el nem téríti érdeklődését a könnyebben megismerhető (és villámgyorsan szolgasorba állítható) anyag irányába. Az ember pillanatnyi „jól léte" fontosabbá vált, mint az ember maga. Ám az árván, törődés nélkül hagyott ember láthatóan mégsem aggódik a sorsáért. Tudja magáról a legfontosabbat, hiszen évszázadok óra erre tanítják: bármi történjék is, ne törődjön semmivel, csak tartsa rendületlenül az irányt. Az emberlét végállomása egészen biztosan az üdvözülés, az öröklét lesz. Nem történhet más.

*

Miután tehát a korszellem elvárásai szerint minden európai polgár és nem polgár magáévá tette a humanizmus eszméit, a mozgalom azonnal elveszítette demonstratív, olykor kihívóan progresszív jellegét. Olyannyira, hogy a 18. század végére és a 19. század elejére teljesen közhelyessé és unalmassá vált a humanista elvek hangoztatása, a felvilágosodás lázában égő kontinensen akkor már számos izgatóbb (forradalmibb) gondolat volt forgalomban, olyanok, amelyeket a kor *újhumanista* kiválóságai is hirdettek.

Pontosan ezért indokolatlan is e korszak nagyságait – például Goethét, Wilhelm Humboldtot vagy August Wolfot – újhumanistának nevezni, nehéz elképzelni, hogy ők maguk efféle (tiszteleti) címként viselték humanizmusukat. Ezzel éppenséggel lejáratták volna az egykor tisztán fénylő, nemes eszmét. Szörnyű és kártékony túlzás minden megnyilvánulást, ami nem ellenséges az ember világával, humanizmusként ünnepelni. Sokkal helyénvalóbb lenne az ember megbecsülését és tiszteletben tartását az emberi létmód alaphelyzetének tekinteni.

Innen nézve még különösebb *modernkori humanisták*nak nevezni és később ekként emlegetni *Einstein*t, *Albert Schweizer*t, *Sartre*-ot vagy *Bertrand Russel*t. Mi mások is lettek volna, ha nem humanisták? Egyébként a humanizmust mint mozgalmat a francia forradalom eseményei akkor már végképp meg is szüntették. A forradalom után kevesen is maradtak olyan „korszerűtlenek", mint például Herder, aki élete végéig nem győzött eleget hencegni finoman kiművelt humanizmusával. Akinek még a jakobinus terror idején is egyik

legkedveltebb és leggyakrabban használt szava a *humanitás* volt. 1792 és 1797 között írt két vaskos kötetnyi munkájának a címe is a *Levelek a humanitás előmozdítására* címet viseli.

Ám nem csak a véres forradalmi események tették hiteltelenné Európában a humanitás fogalmát, és tették disszonánssá a humanista eszmék hangoztatását. Herder maga vált a humanista eszmék és szerep egyik legsikeresebb lejáratójává. Szellemének és nyelvének *túlpoetizáltsága* és pátosza (Kant is kitér erre Herder-recenzióiban), valamint a pietista lelkipásztor irritáló pózolása is nagymértékben hozzájárult ehhez. A humanitás-levelek csaknem minden mondata hamisnak vagy közhelyesen üresnek hat. Megállapításai széplelkűségre, hiszékenységre és hazugságra sarkallnak, az önkép további vészes torzulásaihoz vezetnek.

„*Nemünk előrehaladására vonatkozó minden kérdésük* [ti. az olvasó minden egyes kérdése] *[…] egyetlen szóval megválaszolható:* humanitás, emberség." „*Embertelen állapotban van az a társadalom, amely a nevelést elhanyagolja.*" „*Az értelmetlen, vak erő végső fokon mindig tehetetlen erő; vagy önmagát pusztítja el, vagy kénytelen végül az értelmet szolgálni.*" „Az emberiség *fizikailag, erkölcsileg és politikailag egyaránt* örökösen előrehalad, és célja felé tör."

„Az előrehaladásnak ezt a vonalát *azonban nem egyenesnek és egyformának kell képzelnünk, hanem olyannak, ami a legkülönbözőbb irányokba fordul, és a legváltozatosabb szögekben ágazik el. A természet folyását sem az aszimptota, sem az ellipszis és a cikloida nem rajzolhatja elénk. Egyszer az egyik tárgyra vetik magukat mohón az emberek; majd félbehagyják, amit elkezdtek, akár fáradtság okából, akár azért, mert egy újabb tárgy vonja magára a figyelmüket. Ha ráunnak, visszatérnek az előbbihez, vagy ez tereli őket az utóbbihoz. Hiszen az emberek szemében a Természet minden tárgya összefügg, éppen mert az ember nem több mint ember, és csak szerveivel látja és használja a természetet.*"

„*Pillantsatok hát fel, és lássatok! A magot mindenütt elvetették; itt elbomlik és kicsírázik, amott kisarjad és megérik. Hó és jég lepi; sebaj – a jég megolvad, a hó melengeti és betakarja a vetést. Bármi sújtsa is az embert, csak üdvére válhat.*"

A humanitás-levelekből szinte bárhonnan idézhetők ilyen és ehhez hasonló felfoghatatlan túlzások. A legszebbeket azonban a *Tantételek az emberiség jellegéről* című fejezetben olvashatjuk, ahonnan a fentiek is származnak. A tantételek vagy „bővített maximák" műfaja kétségtelenül nehéz műfaj, különösen, ha a szerzőn rendszeresen úrrá lesz a hév és a dagályosság. Az sem emeli a színvonalat, hogy nem különösebben éles

elméjű megállapításokat igyekszik frappáns formába önteni, de tudálékossága és gyermeteg áhítata sem. A felvilágosult gondolkodók ekkor már teljes pompájában kifejlődött magabiztossága és szónoki gátlástalansága pedig – mely a Levelek imént idézett fejezetének címéből is tisztán kivehető – úgy látszik, meggyőző erejűnek bizonyult. Munkái olyan dicsőséges történelmet állítanak olvasói elé, amilyen sohasem létezett, ám ezzel teljesen leveszi a lábáról – önképétől amúgy is elragadtatott – korát. De történelmi fantáziálását elhitette az utókorral is.

Eszmékben és a Levelekben *tabula rasá*nak nézi a történelmet, és úgy játszik a múlt, a jelen és a jövő képeinek megrajzolásával, ahogy kedve tartja. Ábrázolásait zsúfolásig tölti látomásaival. Természetesen nem egyszemélyben Herder a felelős az ember mint történelmi szereplő teljes mértékben valótlan képéért, nem létező képességekkel való felruházásáért, és főleg nem többezer év – ebből a képből származtatható – elhibázott (megrontott) történelméért. Láttuk a főbb vonalaiban változatlan emberi természetet a távolabbi (ókori) és a közelebbi (újkori és modern kori) múltunkban, ismerjük a német idealizmus legtöbb előzményét. És ismerjük jól a folytatását, a következményeket is. Herder ebben a végtelen önámító folyamatban jelentéktelen szereplő. De eltévelyedése annyira tipikus, hogy ismét az ő délibábos szelleme mutatkozott számunkra legalkalmasabbnak, hogy bejárjuk vele és feltárjuk az emberi értelem legsötétebb labirintusait, hogy felhívjuk a figyelmet az önhitt emberi szellem legjellemzőbb csapdáira.

A pszichológia történetének egyik jelentős és elismert alakja azt mondja, hogy „*ha a világ nem ölti föl egy pszichés kép formáját, akkor gyakorlatilag nem létező marad. Ez olyan tény, amit a Nyugat kevés kivételtől eltekintve, még nem ismert föl teljesen*". (C. G. Jung) Herder fölismerte. Pszichés látnoki képe a világról alighanem mégis „gyakorlatilag nem létező marad". Hiába álltak a sokaság élére bölcs vezérként Herderek, Hegelek és Marxok, mintha egy jottányit se közeledtünk volna az üdvösséghez. Egészen biztos, hogy az őket követő időkben sokan teszik föl a kérdést: lehet, hogy mégsem kellett volna félreállítani az útból a gondviselést?

Beláthatnánk végre, hogy a történelem nem játszótér. Nem engedelmes szolgálóleánya az emberiség önjelölt, dilettáns tervezőmérnökeinek, és nem is a jó tündér, aki a kívánságokat várja. A történelem nem kívánságműsor, hanem hatóság, az intelligens értelem legfelsőbb hatósága. A józan egyeztetések és finom, érzékeny illesztések pszichikai tere. Minden óvatlanságot kegyetlenül megtorol. Nem való mindenkinek.

*

Bármennyire örömteli is lett volna, sajnos a Petrarca és Herder közötti évszázadok során a humanista gondolat, szellemiség és a hozzá tartozó életvezetési gyakorlat egy jottányit sem változott. Nem finomodott, nem vált hitelesebbé, megmaradt annak, ami volt keletkezése idején. A humanizmus sem bizonyult fejlődőképesnek. De hová is fejlődött volna, ha már régen nem tekintjük mozgalomnak, hanem az emberi létezésmód alaphelyzetének? Ez is cáfolni látszik az evolucionisták örökké hajtogatott állítását, hogy „az emberiség *fizikailag, erkölcsileg és politikailag egyaránt* örökösen előrehalad, és célja felé tör." Való igaz, hogy a modern ember totalitásra tör, teljhatalomra vágyik, ám ez elérhetetlen cél, józan fejjel senki nem gondolhatja komolyan. Erre nembelisége legfelső fokán sem lesz képes. Erről az aggasztó kérdésről Kolnai Aurél, a kiváló múlt századi magyar–amerikai filozófus beszél legmeggyőzőbben, érdemes őt meghallgatni:

„A totalitás ateista humanizmust jelent, vagyis a társadalmi rend alapelvévé tett emberisten-eszmét, s ebben gyökerezik az ember életfelfogása. Isten nézőpontjából a teremtés természetesen »totalitás«: Isten nem a világban van, hanem »fölötte«. »Egységes«, »kerek« tudása van a világról, amely alá van vetve szuverén rendelkezésének. Ez az a totalitás, amit a modern ember igyekszik elbitorolni, s amelyet figyelemre méltó konoksággal és az önrombolás briliáns technikáival majmol. A vállalkozás reménytelenségéhez kétely nem is férhet. Az utópia nemcsak a gyakorlatban kivitelezhetetlen, hanem még elvileg sem gondolható el; az embernek nemcsak az a hatalma nincs meg, hogy Istent letaszítsa trónjáról, hanem még arra sem képes, hogy az emberi természetet megváltoztassa, s arra késztesse saját magát, hogy azt kívánja, amit »akar«." (Politikai emlékiratok)

„[A] társadalmi rend alapelvévé tett emberisten-eszme" következtében viszont az ember gigantikus méretűvé növekedett önhittsége megköveteli, hogy őszintén higgyen saját világuralkodói képességében és tehetségében. Valamint megköveteli tőle azt is, hogy napról napra hatalmának erősödéséről és növekedéséről fantáziáljon. Ennek az illúzióját mindenekelőtt – hosszan és következetesen, vagyis történelmileg is – elhibázott önképe, más szóval a helyes önismeret teljes hiánya kelti benne, és gyarapodó technikai ismereteinek tudata táplálja. A modern embert történelmi vaksága és technikai tehetsége vezette a türelmetlen totalitásvágyig. Ám történelmi vaksága és technikai leleményessége is önmaga túlértékeléséből és féktelenségéből származik. Akárcsak Fausté, aki Goethe tragédiájának végén sírásói szorgalmas és

zajos munkálkodását ünnepli. Láttuk már a jelenetet: az öreg, szerencsétlen és vak Faust azt hiszi, hogy a sírások munkájának zaja az emberiségnek boldog és szabad hazát építő munkásoktól származik.

Ám ha a felvilágosult idealisták üdvtervei megvalósíthatatlanok is, vagyis az emberi világ általános és korlátlan előrehaladása, fejlődése naiv álom marad csupán, akkor is van *valami,* amit a mindenhatónak képzelt ember megvalósíthat, ha akar. Ez pedig nem más, mint amit Kant is számonkért rajtunk, vagyis a „moralizálódás". Keserűen a szemünkre vetette (idéztük is korábban), hogy „civilizálódtunk, de nem moralizálódtunk". Ez bizony teljesen jogos szemrehányás. Az erkölcsi tökéletesedés jelentené az egyetlen valódi előrelépést, amit az ember valamilyen mértékben képes lenne saját erejéből megtenni. Persze elbizakodottsága és önimádata elhitette vele, hogy hétmérföldes lépésekkel halad az erkölcsi tökéletesedés útján, valójában azonban – ki kell mondanunk – történelme során az emberi természet lényege (e helyen *erkölcsi státusza)* semmit sem változott.

„Az erkölcsösség mint erő – mint potencia – semmivel sincs magasabb szinten, és nem áll rendelkezésünkre nagyobb összmértékben, mint úgynevezett barbár korokban. Az élet másokért való feláldozása bizonyára már a cölöpépítmények lakói körében is előfordult. A jó és a rossz, a szerencse és a balszerencse a különböző korokban és kultúrákban körülbelül és nagyjában-egészében alighanem kiegyenlítődött" – véli Jacob Burckhardt, joggal *feltételezhető,* hogy indokoltan. (A sok feltételes módot pedig az indokolja, hogy az efféle állítások tudományosan sohasem igazolhatók, és nem is cáfolhatók.) Ezután viszont sokkal határozottabban foglalja össze véleményét a bázeli történész, szigorúan kijelenti: *„Vélelmünk, hogy az erkölcsi haladás korában élünk, fölöttébb nevetséges."*

Ez az állítás már komoly és helytálló. Ugyanakkor nem zárja ki, hogy az ember képes legyen fegyelmezettebben élni, és képes legyen több belátással tekinteni az emberi (és az egész emberen kívüli) világra. Ennek az igen szerény elképzelésnek a megvalósítását az is megkönnyítené, hogy az emberek legkülönfélébb viszonyait tekintve a moralitás és az ésszerűség szempontjai teljességgel egybeesnek, más szóval: azonosak. Vagyis ami morális, az legtöbbször ésszerű is. Legnyilvánvalóbban éppen történelmi helyzetekben.

A fegyelmezettség és belátás, másképpen az *önmérsékletre* való józan törekvés – a mértéktelenséget követő világban – már önmagában is komoly haladást jelentene. Ebben az esetben az emberek haladáson valódi fejlődést érthetnének, az életminőség fokának növekedését. Életminőségen pedig az emberi (és az emberi világon kívüli) élet

kényelmes és biztonságos fenntartását. Ám a hiperaktív homo creator egészen biztosan nem éri be ennyivel. Tanú rá a történelem. Súlyosan hibás önképe és ebből származó hamis progresszivitása megköveteli tőle a továbbhaladást az istenné válás útján. Pedig az önmagával egyetértésben élő, okos és higgadt ember tartja magát a szabályhoz: nem szédül meg saját vízióitól.

*

A történelem arra való, hogy végre tisztán lássuk magunkat. A nyílt, férfias szembenézés a történelemmel, vagyis önmagunkkal, egyszerre elmeélesítő és jellemfejlesztő. Bármennyire túlzónak látszik is, nincs ebben semmi túlzás. Nem létezett még a nyugati féltekén olyan nemzedék, amelynek gondolkodói meg ne fogalmazták volna ugyanezt az állítást. Már Polübiosz is pontosan ezt mondja *Történelem* című főműve első mondataiban, és már ő is igyekszik röviden megúszni az efféle okosságok kifejtését, annyira közhelyesnek számított ez már az ókorban is.

„Ha az előttünk élt történetírók elmulasztották volna a história *dicséretét, alighanem szükség volna rá, hogy mindenkit intsünk a történeti feljegyzések beszerzésére és tanulmányozására; hiszen az elmúlt tettek ismereténél semmi sem alkalmasabb az emberek nevelésére.*

De mivel nemcsak egyesek, és nem is mellékesen, hanem úgyszólván valamennyi történetíró művének kezdetén és végén is ezt a gondolatot fejtegeti, megállapítván, hogy a történelem tanulmányozása a legigazibb nevelő iskolája a politikai tevékenységnek, és leghatásosabb, szinte egyedüli tanítómester a sors változásainak önérzettel való elviselésére – nyilvánvalóan senki sem kívánja, hogy még egyszer elmondjam, amit már sokan és helyesen kifejtettek."

Polübiosz ezután már nem is vesztegeti az időt a történelemből kiolvasható bölcsességekre. Lehet, hogy az ókorban maguktól is tudták az emberek, hogy mire való a történelem. Az más kérdés, hogy valóban és elmélyülten tanulmányozták-e múltjuk egy-egy beszédesebb fordulópontját. *„A történelmi tudás az egyetlen, amellyel az emberi szellem önmagáról rendelkezhet"* – jelenti ki igen határozottan Robin G. Collingwood. Vagyis a történelem önmagunk leghasználhatóbb tükrét kínálja, legvalóságosabb önképünket rajzolja elénk.

Polübioszt követve mi is beérhetnénk hát azzal, hogy *„az elmúlt tettek ismereténél semmi sem alkalmasabb az emberek nevelésére"*. Most azonban – nála sokkal szigorúbban – mi úgy fogalmazunk, hogy az elmúlt tettek ismereténél semmi sem alkalmasabb az emberek *kijózanítására ,észhez térítésére*, az emberek *szemének felnyitására.* A

történetíró mondatában a „nevelés” szót kicseréltük meghökkentőbb szavakra, nyersebb, de talán hatékonyabb fogalmakra. (Az ókor óta egyfolytában nevelünk, mindig megfontoltan és tudományosan. Mennyi nevelési elv és módszer! S az ember mit sem változik.) Szóval most lássuk egy az egyben a durva valóságot, hasson a meztelen realitás. De ne a történelemben lemészároltak hullahegyein szörnyülködjünk szemlesütve, ezt már számtalanszor megtettük. Nézzük most az embert és művét, a történelmet úgymond egészében, és próbáljuk meg kiolvasni belőle a jövőt.

Ha megvizsgáljuk az idők folyamán megvalósított – akár szerényebb, akár merészebb – történelmi elképzeléseket, azt látjuk, hogy egyik sem bizonyult érdemesnek és alkalmasnak arra, hogy világ elgondolássá növekedjen, azaz világtörténelemmé váljon. A történelmi eszme nem olyan, mint egy technikai lelemény vagy bármi más, divatba hozható árucikk, ami azonnal népszerűsíthető az egész földkerekségen. A történelmet rákényszeríteni sem lehet senkire, azt is láttuk már, hogy ez a szándék mivel jár. Vagyis a történelem tervezőinek a fejében joggal támadhat kétség, hogy ha a világon még soha semmilyen politikai program (történelmi eszme) nem vált olyan mértékben sikeressé, hogy világszerte igény mutatkozzék rá, akkor az efféle programok világméretű népszerűsítésére és megvalósítására aligha van esély. A tisztánlátás éppen azt olvassa ki a múltból, hogy józan ésszel semmiféle világtörténelem nem képzelhető el, főleg nem valósítható meg.

Az emberiség erről akkor győződhetett meg legutóbb, amikor látta a marxi elvek gyakorlatának gyászos kudarcát. Nagyobb árat még nem fizetett az ember történelmi kísérletért. De az újkori utópiákat megelőzően nem is volt szó világtörténelemről. Vagy társadalmi formák (politikai rendszerek), államok, birodalmak történetének egymást követő korszakairól beszéltek a történészek, vagy a korszakok ciklikus váltakozásáról (Polübiosztól Vicóig). Sokak számára mégis máig eleven elképzelés maradt egy mérnöki módon tervezett, és a világ minden táján majdnem teljesen egyformán kivitelezhető, azonos szabályok szerint működő ideális társadalom.

Vajon milyen társadalmi berendezkedés felelne meg leginkább az emberi természetnek? Bizonyára ezt a kérdést teszik fel maguknak elsőként a történelem tervezőmérnökei. De mivel többségük utópisztikus-fantasztikus válaszokat ad rá, azt kell feltételeznünk, hogy egyelőre nincs helyes és megnyugtató elgondolásuk erről a kérdésről. Ugyanis nincs használható képük az ember valóságos világáról. Nem véletlenül fordult a nyugati tudományosság felé Ortega y Gasset a 20.

század derekán (szinte könyörögve) azzal a kéréssel, hogy „legyen végre emberről szóló tudomány!”. Meglehetősen elkésett és keserű óhajtás volt ez, éppen akkor, amikor addigi történelmünk legrémesebb éveit hagytuk magunk mögött, amikor éppen hatalmas árat fizettünk valamiért, aminek semmi hasznát nem vesszük. Az együttélés égető kérdéseiről ma sem tudunk többet, mint az idők legkorábbi kezdetén. Emberi természetünk legfőbb hordozójának, a *sokaság*nak saját magával és az őt környező „nagyvilággal” kialakított viszonyáról pedig éppenséggel semmit sem tudunk. Mit hisz, mit vár, mit remél például a jövőjétől a sokaság? Van elképzelése? Érdekli egyáltalán? Vagy csak azért „csinálja a történelmet”, mert unatkozik, ahogy Alphonse Lamartine, a kissé cinikus költő-politikus állította?

„[N]incs értelme megszabni, hogy mivé lehet az ember. Lehetőségének lényegi határtalanságában […] csupán egy határ van: a múlt. […] A múltja szerint él. Egyszóval, nincs természete az embernek, csak történelme.” Kinek-kinek olyan, amilyet csinált magának, amilyet megérdemel – sugalmazza Ortega, aki a *tömegek* történelmi viselkedését tekinti az önkép leghitelesebb forrásának. Az egyetlen rendszeresen ismétlődő és jellemző vonás, amit viselkedésükben talál: a változékonyság, szóval a szeszély. Az emberi világban tehát nem létezik „szubsztancialitás”, csak a természetnek változatlanok a törvényei. A tömegember és a tömegtársadalom tervezhetetlenebb, mint a történelem bármelyik korábbi emberi közössége volt.

„Emberi természet fensége! A durva tömegben / hogy lelnék tereád? Csak kevesek dísze vagy, / Ritka kivételeké…” Ha valóban ilyen a tömegember természete, ahogy Schiller látja, akkor az ő véleményével sem megyünk sokra. Ő is csak az elkeseredett, fájdalmas kérdésig jut: *„Az embert így kell-e látni, / Kinek adtam képemet, / Kinek tündöklő formái / Olympuson fénylenek? / Nem adtuk-e otthonául / A föld isteni ölét, / Hogy királyi trónusáról / Árván ődöng szerteszét?”*

Schillert követően azután a történelmi tervezhetőség, mint láttuk, bizonytalanabbá vált, mára a lehetetlenség határát súrolja. Eddig sem volt különösebben dicsőséges, amit a legutóbbi századokban a történelemcsinálás főszereplőjévé vált tömegember alkotott, de mintha az idő haladtával még inkább fogyna megnyilvánulásaiból az „emberi természet fensége”. És mivel e társadalmak élenjárói is tömegemberek, az ő szemléletüket sem jellemzi higgadt, józan iránymutatás. (Szociológusok szélesebb köre állítja, hogy jelenlegi környezetében a politikailag emancipált tömegember elveszíti független ítélőképességét,

és kritikai szelleme „degenerálódik”. Ezáltal képzelőereje és ellenálló képessége is jelentősen csökken.)

Ennek ellenére az új embertípus önelégültsége, sőt elbizakodottsága az utóbbi időben jelentősen fokozódott. Ez azzal magyarázható, hogy technikai sikerei igen nagymértékben megnövelték önbizalmát. Mindeközben a kultúra (mint óvás, ápolás) szerepe a történelem e legújabb szereplőinek körében igen jelentéktelenné zsugorodott, a helyette erőltetett műveltségről pedig kiderült, hogy (mint kultúrapótló) egyáltalán nem funkcionál, sőt, nem is létezik egyáltalán.

További súlyos szervezeti válságra utal mai környezetünkben, hogy az imént elsorolt hátrányosságok ellenére a magukat demokratikusnak tekintő politikai rendszerek korunkban a fejükbe vették hatalmuk kiterjesztését, más szóval: az ideológiai hódítás eszméjét. (Sem a területi hódítás, sem az eszmei nem valósítható meg demokráciák esetében, lásd például az ókori Athén történetét.) Legkevésbé ugyanis éppen a demokrácia hódíthat társadalmi berendezkedése teljes feladása nélkül. Nem létezhet demokratikus „birodalom”, még kevésbé demokratikus világbirodalom. Mégis valami ilyesmire vágynak korunk legnépesebb nyugati társadalmainak (ugyancsak elbizakodott) vezetői.

Az ideológiai egyetértés és együttműködés hiánya ellenére létrejött viszont a föld egész területén valamiféle – az egyéni célkitűzéseket összehangoló – ízlésbeli egyetértés (közízlés), ami világtársadalomnak, „világkultúrának” tekinti és hirdeti magát. Ám ez is csak matematikai képlet, még a legszűkebb tartalommal bíró, helyi változatokban is. Ugyanis a relativizált társadalom nem társadalom, a relativizált kultúra nem kultúra. És épp így nem létezhet relativizált történelem, azaz világtörténelem sem. Mégis, az ezt a folyamatot diktálók csaknem mindegyike azt állítja, hogy létezik, és most van éppen fejlődése csúcsán. Virágzásával hamarosan véget is ér az ember története.

Mindezen számos és nevetséges hiedelem, valamint előnytelen társadalmi változás ellenére „történelmünk egészéből” mégiscsak kiolvasható egy – a történelmi eseményeket konokul kísérő, és azokat egyre inkább meghatározó – olyan jelenség, amelynek befolyásolásával ésszerűbb és biztonságosabb irányt vehetne az ember történelmi munkálkodása. Ez a jelenség pedig nem más, mint a cselekvő ember – már eddig is sokszor emlegetett – tragikusan elhibázott önképe. Más szóval: a mindenkori nyugati hősnek az a végzetes tévedése, hogy

minden élethelyzetben túlbecsüli magát. Ehhez képest alkotja meg (teljesíthetetlen) terveit, és tűzi ki (elérhetetlen) céljait. Elég jól kiszámítható, hogy józan, visszafogott önértékeléssel és szükséges mértékű önkorlátozással az élet minden területén elkerülhető a legtöbb kudarc és sikertelenség.

A történelemfilozófia egyik legfontosabb morális kötelessége lenne, hogy az embernek mint történelmi szereplőnek a valós képét megrajzolja és felmutassa. A tudományok mindegyike – bármi legyen is a feladata – minden helyzetben az ember kiválóságát feltételezi, vagy egyenesen ezt állítja. Egyedül a történelem szolgál valóságos jellemképpel.

Az önértékelésünk hiú és hazug képeiből származó utópiák nem kivitelezhető elgondolások. Otromba, élettelen konstrukciók, amelyek mindig a pusztítás irányába hatnak. Új világ nem épül belőlük soha, de a régit mindig kegyetlenül lerombolják. Az utópiák a nyugati világ rögeszméi, rémes hallucinációi. A valódi civilizációk összetett és végtelenül törékeny rendszerek. Ez adja életszerűségüket. Figyelmes, gyöngéd bánásmódot igényelnének.

A tanulmány a Dilettánsok történelme *című az idei Ünnepi Könyvhétre megjelenő – kötet egyik fejezete. (Corvina Kiadó)*